

УДК 343.9

Олексій ГУМІН

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права,
психології та інноваційної освіти,
завідувач кафедри міжнародного
та кримінального права,
доктор юридичних наук, професор
oleksii.m.humin@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

Андріяна БОЙКО

Національний університет “Львівська політехніка”,
Навчально-науковий інститут права
психології та інноваційної освіти,
студентка першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти
adriiana.boiko.pv.2022@lpnu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-3509-4130>

СИСТЕМА ТА УМОВИ ПРИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

<http://doi.org/10.23939/law2024.42.035>

© Гумін О., Бойко А., 2024

У сучасному правозастосовчому процесі особлива увага надається питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх. Це зумовлено необхідністю забезпечення їх прав та інтересів, а також сприяння їхньому виправленню та соціальній реабілітації. Ця наукова стаття розглядає систему призначення кримінальних покарань для неповнолітніх осіб. Автор проводить аналіз законодавства, практики та принципів, що визначають умови кримінальних покарань для цієї категорії осіб. У статті детально висвітлено відповідальність неповнолітніх перед законом, механізми визначення віку кримінальної відповідальності, а також особливості вироків та покарань для неповнолітніх порівняно з дорослими. Також розглядаються підходи до реабілітації та соціальної реінтеграції неповнолітніх, спрямовані на попередження рецидиву злочинності. Ця стаття спрямована на поглиблене розуміння системи кримінальних покарань для неповнолітніх та умов їх призначення з метою покращення справедливості й ефективності виконання правосуддя.

Призначення кримінальних покарань для неповнолітніх – це складний і відповідальний процес, який відображає особливості ювенальної юстиції в різних країнах. Більша частина країн намагається надати перевагу виховним заходам перед кримінальними покараннями для неповнолітніх. Це може містити альтернативні програми виховання, реабілітаційні заходи, які спрямовані на соціальну адаптацію та інші методи позбавлення від покарань, зосереджених на вихованні. У деяких системах правосуддя

для неповнолітніх немає покарань, спрямованих на відновлення правопорядку (наприклад, в'язниці). Деякі з основних проблем, які можуть виникати в процесі призначення кримінальних покарань для неповнолітніх, містять недостатню доступність альтернативних програм реабілітації, нерівноправне ставлення до неповнолітніх залежно від їхньої соціальної та економічної ситуації, а також недостатню увагу до психологічних та соціальних потреб дитини.

Ключові слова: злочинність; неповнолітні; кримінальна відповідальність; медіація; примирення; правосуддя; покарання.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні немає процесуальних норм та ефективних засобів, що відповідають інтересам дитини. Це стосується процедур, таких як затримання дитини, проведення допиту та утримання в установах позбавлення волі. Майже не використовуються альтернативні підходи до покарання, такі як примусове поміщення до закладу соціальної реабілітації з виховною метою та відновне правосуддя. В судах є формальний підхід до вибору покарання, що призводить до зростання рецидивів та негативного впливу на життя дітей.

Аналіз досліджень. Ця стаття викладена на основі наукових досліджень та праць таких авторів: З. Д. Смітєнко, В. С. Курко, Д. В. Казначєєва, О. С. Яцун, О. О. Северин.

Мета статті – полягає в проведенні аналізу системи та умов призначення кримінальних покарань для неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Кримінальні покарання для неповнолітніх є важливим аспектом кримінального права, що потребує особливої уваги через вразливість цієї категорії правопорушників. Неповнолітні через свій вік та обмежений життєвий досвід потребують специфічного підходу до їх покарання та реабілітації. Одним з основних принципів призначення покарань неповнолітнім є гуманізм. Це означає, що покарання має бути таким, що сприяє ресоціалізації та реабілітації неповнолітнього, а не тільки карає його. Під час призначення покарання потрібно також враховувати особливості кожного неповнолітнього, зокрема його вік, психічний стан, обставини вчинення кримінального правопорушення, а також сімейні та соціальні умови.

Сьогодні тема злочинності серед неповнолітніх стала актуальною. Водночас виникла потреба призначення правильних покарань, аби попередити нові злочинні діяння, не спричинивши неповнолітньому психофізичної травми. Мовиться саме про мінімізацію призначення такого покарання, як “позбавлення волі”. Тому виникає питання удосконалення сучасного КК України, розширення видів призначення покарань.

Неповнолітніх можна виділити окремою особливою верстою населення. Неповнолітньою ми вважаємо особу віком від 14 до 18 років згідно з п. 12 ч. 1 ст. 3 КПК України. Вчинені ними протиправні діяння на пряму залежать від способу життя, обстановки, емоційного фону тощо, тому важливо враховувати ці пункти під час розгляду справи.

Неповнолітні особи через свій обмежений досвід та брак зрілості потребують спеціального підходу, який враховує їх особливості під час притягнення до кримінальної відповідальності та в процесі виконання покарання, зокрема позбавлення волі. Треба зазначити, що перелік покарань, які визначені національним законодавцем, що можуть бути застосовані до неповнолітнього, значно обмежений і це не відповідає стандартам ООН. Згідно з Пекінськими правилами, заходи впливу на неповнолітніх мають враховувати не лише серйозність їхніх правопорушень, але й особливості їхньої особистості. Так, відповідно до п. 17.1 Пекінських правил, заходи впливу на неповнолітніх “рішення про обмеження особистої свободи неповнолітнього повинно ухвалюватись тільки після уважного дослідження цього питання, та обмеження повинні бути по можливості зведені до мінімуму; неповнолітнього правопорушника не слід позбавляти особистої свободи, якщо тільки його не

визнано винним у вчиненні серйозного діяння із застосуванням насильства проти іншої особи чи в неодноразовому вчиненні інших серйозних правопорушень, а також за відсутності іншого відповідного заходу впливу”.

Призначення позбавлення волі на обмежений термін є найбільш суворим видом покарання серед переліку в ст. 98 КК України, який накладається судами на неповнолітніх злочинців частіше, ніж будь-який інший вид покарання. Відповідно до досліджень, позбавлення волі становить близько 90 % всіх накладених покарань. У зв'язку з цим виникає питання про ефективність системи покарань для неповнолітніх, оскільки сам процес виконання цього виду покарання викликає негативні явища. Потрібно погодитися з твердженням В. І. Козлюка, що статус неповнолітнього як суб'єкта злочину у суспільстві розглядається у контексті ювенального права, де захист від негативного впливу є однією з основних цілей.

Переваги та обмеження використання медіації в таких випадках, зокрема, з погляду виправлення та ресоціалізації неповнолітніх злочинців. Порівняння практики медіації з іншими формами розв'язання конфліктів у сфері кримінальної юстиції для неповнолітніх. Відповідно до Пленуму Верховного Суду України “Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх”, судам рекомендується активно сприяти діяльності громадських організацій, які мають на меті забезпечити злагоду між неповнолітнім злочинцем та потерпілим, надавати таким організаціям потрібну інформацію, повідомляти обвинувачених про наявність таких організацій і створювати можливості для звернення до них для врегулювання конфлікту та досягнення згоди. Іншими словами, здійснити примирення між неповнолітніми особами до призначення кримінальної відповідальності. Медіація в справах злочинності серед неповнолітніх є дієвим інструментом для уникнення кримінальної відповідальності. Цей підхід сприяє розв'язанню конфліктів через конструктивне спілкування та взаєморозуміння між учасниками, сприяючи таким способом зменшенню рівня рецидиву та покращенню взаємин між неповнолітніми й потерпілими. Додатково, медіація дає змогу врахувати особливості та індивідуальні потреби кожного учасника, сприяючи їхньому психологічному й соціальному відновленню.

Сам процес медіації відзначається конкретним колом учасників та їх особливим юридичним статусом, що визначає їхні права та обов'язки під час цієї процедури. Обов'язковими учасниками медіації є потерпілий і особа, яка вчинила правопорушення. Якщо медіація застосовується на етапі досудового розслідування, то особу, яка вчинила правопорушення, розглядають як підозрювану. У разі проведення медіації на етапі судового розгляду правопорушника вважатимуть обвинуваченим. Неодмінною умовою для проведення медіації є визнання правопорушником своєї відповідальності за здійснене злочинне діяння. Отже, є прогалина у законодавстві, пов'язана з нечітким розумінням процесуального статусу особи, яка бере участь в угоді про примирення, а також з процедурою її залучення до кримінального провадження.

Відновне правосуддя оперує певними методологічними принципами, які становлять визнання вини з боку підсудного, згоду жертви на примирення, об'єктивність посередника, збереження конфіденційності та добровільність участі у процесі.

У багатьох ситуаціях потреба потерпілих полягає не у засудженні правопорушника, а у повній компенсації завданої шкоди. Один з можливих виходів – укладання угоди про примирення, яке сприяє пом'якшенню судового вироку для правопорушника, одночасно надаючи потерпілому *утамування почуття образи* (сатисфакцію). Такий підхід сприяє соціальній реінтеграції осіб, які порушили закон, і сприяє зменшенню кількості застосування кримінальних покарань. Головною метою призначення покарання неповнолітнім правопорушникам має бути їхнє відновлення у суспільство, а не просто накладання покарання. Сьогодні програми відновного правосуддя у різних формах успішно застосовуються в багатьох країнах світу – від Європи до Америки, Австралії й Африки; водночас ці практики не лише є експериментами, а закріплені в національному законодавстві.

Акт примирення має бути долучений до кримінальної справи, що значно зменшить суворість судового рішення, оскільки у процесі примирення вже будуть вирішені претензії сторін, а головне – питання відшкодування збитків. Зважаючи на те, що Український центр порозуміння (УЦП) розробив проєкт щодо впровадження системи відновного правосуддя впродовж 10 років, що слугують підставами рекомендувати включення медіації як самостійного виду звільнення від кримінальної відповідальності в розділі XV “Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх”, розглядаючи її як специфічний захід кримінально-правового характеру.

Висновок. Призначення кримінальних покарань для неповнолітніх є складним процесом, що потребує врахування багатьох факторів. Гуманізм, індивідуальний підхід та пріоритет виховних заходів є основними принципами, що сприяють ефективній ресоціалізації та мінімізації рецидивів серед неповнолітніх. Система покарань має бути гнучкою та адаптивною до потреб кожного конкретного неповнолітнього, забезпечуючи баланс між інтересами суспільства та правами дитини. Сучасне суспільство зіткнулося зі зростанням злочинності серед неповнолітніх, що підриває ефективність покарань, зокрема “позбавлення волі”. Варто враховувати індивідуальні особливості кожного неповнолітнього та їх психофізіологічний стан під час призначення покарань. Доповнення до КК України та врахування стандартів ООН можуть допомогти мінімізувати призначення суворих методів покарань та захистити права неповнолітніх. Медіація також є ефективним інструментом для зменшення рецидиву та поліпшення відносин між учасниками. Активна підтримка громадських організацій та належна інформація для учасників медіації важливі для розв’язання конфліктів перед кримінальним провадженням. Потрібно уточнити законодавство щодо процесуального статусу учасників угоди про примирення для ефективнішої процедури медіації. Відновне правосуддя може допомогти у соціальній реінтеграції правопорушників та компенсації потерпілим, зменшуючи кількість кримінальних покарань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яцун О. С. (2009). Особливості кримінального покарання неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.08. “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право”: Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів. С. 22.
2. Казначеева Д. В. (2020). Проблеми призначення покарання неповнолітнім. *Вісник кримінологічної асоціації України*. № 1 (22). С. 176–181.
3. Северин О. О. (2008). Медіація як специфічний захід кримінально-правового характеру до неповнолітніх, які вчинили діяння легкого та середнього ступеня тяжкості, з угодою про примирення. *Право і Безпека*. № 2, т. 7. С. 68–73.
4. Смітєнко З. Д., Курко О. В. (2015). Медіація як кримінально-процесуальна категорія та її застосування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 4 (81). С. 130–136.

REFERENCES

1. Iatsun, O. S. (2009). *Osoblyvosti kryminalnoho pokarannia nepovnolitnikh* [Peculiarities of criminal punishment of minors] avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.08. “Kryminalne pravo ta kryminolohiia; kryminalno-vykonavche pravo”: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Lviv. P. 22 [In Ukrainian].
2. Kaznacheieva, D. V. (2020). *Problemy pryznachennia pokarannia nepovnolitnim* [Problems of sentencing juveniles]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. No. 1(22). P. 176–181 [In Ukrainian].
3. Severyn, O. O. (2008). *Mediatsiia yak spetsyfichnyi zakhid kryminalno-pravovoho kharakteru do nepovnolitnikh, yaki vchynyly diiannia lehkoho ta serednoho stupenia tiazhkosti, z uhodoiu pro prymyrennia* [Mediation as a specific criminal law measure for juveniles who have committed minor and moderate gravity offenses with a reconciliation agreement]. *Pravo i Bezpeka*. No. 2, t. 7. P. 68–73 [In Ukrainian].

4. Smitiienko, Z. D., Kurko, O. V. (2015). *Mediatsiia yak kryminalno-protsesualna katehoriia ta yii zastosuvannia v kryminalnykh provadzhenniakh shchodo nepovnolitnikh* [Mediation as a Criminal Procedural Category and Its Application in Criminal Proceedings Against Minors]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. No. 4 (81). P. 130–136 [In Ukrainian].

Дата надходження: 20.03.2024 р.

Oleksii HUMIN

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Head of the International
and Criminal Law Department,
Doctor of Law, Professor
oleksii.m.humin@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8016-945X>

Andriiana BOIKO

Lviv Polytechnic National University,
Educational and Research Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
student of the first (bachelor)
level of higher education
adriiana.boiko.pv.2022@lpnu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-3509-4130>

SYSTEM AND CONDITIONS OF CRIMINAL PUNISHMENT FOR JUVENILES

In the modern law enforcement process, special attention is paid to the criminal liability of minors. This is due to the need to ensure their rights and interests, as well as to promote their correction and social rehabilitation. This research article examines the system of criminal sentencing for minors. The author analyzes the legislation, practice and principles that determine the conditions of criminal punishment for this category of persons. The article covers in detail the responsibility of minors before the law, mechanisms for determining the age of criminal responsibility, as well as the peculiarities of sentences and punishments for minors in comparison with adults. Approaches to rehabilitation and social reintegration of minors aimed at preventing recidivism are also discussed. This article aims to provide an in-depth understanding of the juvenile criminal penalty system and the conditions for imposing it in order to improve the fairness and efficiency of the administration of justice.

The imposition of criminal sanctions on juveniles is a complex and responsible process that reflects the specifics of juvenile justice in different countries. Most countries try to give preference to educational measures over criminal sanctions for juveniles. This may include alternative education programs, rehabilitation measures aimed at social reintegration, and other methods of diversion that focus on education. In some juvenile justice systems, there are no rehabilitative punishments (e. g., prisons). Some of the main problems that may arise in the process of imposing criminal sanctions on juveniles include the lack of availability of alternative rehabilitation programs, unequal treatment of juveniles depending on their social and economic situation, and insufficient attention to the psychological and social needs of the child.

Key words: juvenile delinquency; criminal liability; mediation; reconciliation; justice.